

POJMOVANJE KATARZE PRI SLOVENSКИH EKSPRESIONISTIХ

(Ob Miranu Jarcu in Srečku Kosovelu)

Avtorica se ukvarja s pomenom pojma katharsis v literarnem delu slovenskih ekspresionistov. Pojem je razumljen kot *conditio sine qua non* umetniške kreacije, kar je blizu filozofskemu konceptu F. Nietzscheja.

In this paper the author deals with comprehension of the notion catharsis in the literary work of the Slovene expressionist writers. It is understood as a *conditio sine qua non* of the artistic creation, which is close to the philosophical definition of F. Nietzsche.

Kljub temu, da je ekspresionizem veljal za pomembno literarno gibanje, so ga slovenska medvojna kritika, literarna zgodovina in tudi kulturna javnost (v času od leta 1917. do leta 1928.) pojmovala bolj kot marginalen, literarno ne preveč izviren pojav, nastal po zgledu nemškega ekspresionizma. Razen Ivana Dornika, Izidorja Cankarja, Franceta Vodnika, Mirka Pretnarja in deloma Josipa Vidmarja so kritiki kot tudi nekateri pisatelji (Ivan Pregelj, Fran Albrecht, Juš Kozak)¹ videli v tem gibanju predvsem zaničevanje tradicionalne umetnosti in književnosti, destrukcijo literarnih zvrsti, brezsmiselno anarhijo v jeziku in tudi napad na vitalne institucije meščanske družbe in ideologije.

Bolj pronicljivi, kot so bili Anton Ocvirk (1938), France Vodnik (1938) in France Koblar (1939), so ugotovili, da je ekspresionizem imel revolucionarno vlogo v oblikovanju nove literarne poetike. Posebej so poudarjali prispevek ekspresionistov k formalnemu in tudi jezikovnemu osvobajanju od »župančičevske neoromantike« (Ocvirk), in pa uresničitev avtentičnega pesniškega izraza, kakšen je recimo Kosovelov ali Podbevškov poetični eksperiment.

Kadar je šlo za vprašanje vrednotenja ekspresionističnih del, so kritiki imeli različna, ambivalentna in tudi včasih popolnoma zadržana mnenja. Eden osnovnih razlogov za takšno razlikovanje v vrednotenju pa je bilo vsekakor njihovo nerazumevanje ali samo delno razumevanje ekspresionistične estetike oziroma poetike v celoti. Opredelili smo se za drugačno pot v osvetljevanju problematike, ki je označena v naslovu pričujočega prispevka, torej ne s stališča kritikov ali literarnih zgodovinarjev, temveč z vidika samih ekspresionističnih pisateljev.

Ustvarjalci modernizma v zahodnoevropskih literaturah, zlasti pa ekspresionisti, so razlagali svoje teoretične in poetološke ugotovitve v znanih manifestih in programih ali esejih, in tudi včasih v svojih literarnih delih. Čeprav nikjer niso sistematično pojasnili in bolj natančno eksplicirali osrednje kategorije svoje poetike, se zdi, da so se popolnoma zavedali pomembnosti določenih pojmov, podedovanih iz tradicionalne estetike, ki so jih tolmačili skladno z novo, spremenjeno držo pisatelja. Nekateri temeljni pojmi ekspresionistične poetike, kot so resnica, totaliteta, di-

¹O recepciji ekspresionizma pri slovenskih kritikih obširno piše L. KRALJ v študiji *Ekspresionizem* (Ljubljana: DZS, 1986), 126–143.

namika, integralnost, intenziteta, aktivizem, pa tudi duh, bistvo, oblika,² funkcionirajo v njihovih besedilih bolj v metaforičnem in simbolističnem kot v dobesednem pomenu.

Razpad metafizičnega načina mišljenja, izguba zavesti o tataliteti »objektivne realitete« kot tudi povezave med subjektom in njemu nadrejeno entiteto so povzročili t. i. disociacijo subjekta³ na kulturni, filozofski, religiozni in tudi literarni ravni. Vendar je to pomenilo tudi željo po novi, drugačni integraciji subjekta do izgubljene celote sveta. Težnja po samospoznanju je imela pri ekspresionističnih ustvarjalcih poleg nedvomne etične naravnosti tudi bolj univerzalno, eksistencialno dimenzijo. Šlo je za nekakšno obliko hrepenenja po ponovnem rojstvu, razodetju, iskanju »nove harmonije« in povezovanju osebnega prostora s kozmičnimi sferami. Ravno tako naletimo na uporabo osrednjega estetičnega pojma katarze (katharzis).

V zgodovini estetike srečujemo številne interpretacije tega zapletenega pojma, zlasti pri Corneillu, Lessingu, Nietzscheju, R. Ingardenu, E. Ionescu in drugih. Njihove definicije zadevajo različna pojmovanja katarze: psihološko, psihoanalitično pa tudi utilitarno ali fenomenološko. Ustavimo se ob primeru ekspresionista Mirana Jarca (1900–1942), ki je katarzo navezoval na ponovno rojstvo in očiščenje človeka/pisatelja kot tudi na izpopolnjevanje njegovega etosa. Zanimivo je, da se v okvirih takšne modernistične poetike, kot je bila Jarčeva, pojavlja prav ta estetični pojem iz klasičnega filozofskega izročila.

V esejih *O človek* (1922) in *Umetnost in življenje* (1924) Jarc ugotavlja, da je »šele po vsakokratni katarzi, ki je vir umetnine, pesnik postal videc«.⁴ V tem kontekstu Jarc omenja, da je »umetnikovo prizadevanje po skrajnih višinah spoznanja trajna, podzavestna težnja, ki jo imenujem favstovstvo«.⁵ V luči nekaterih drugih poetičnih stališč Mirana Jarca, ki jih na tem mestu ne bomo širše obravnavali, se osredotočimo na tiste momente, ki nam lahko pomagajo pri tolmačenju njegovega pojma katarze.

Če sprejmemo razlago, da je katarza »prečiščevanje občutkov usmiljenja in strahu«, in sicer glede na njihovo plemenitenje, ki učinkuje na plemenitenje osebnosti posameznika,⁶ pričujoči pojem lahko pojasnimo vsaj na dva načina.

Prvi izhaja iz ugotovitve, da je ponikanje v lastno notranjost nujen pogoj, da ekspresionistični umetnik, ki je razklan med nasprotja, kot so po eni strani strah, samota ali smrt, po drugi pa življenje, ljubezen in večnost spozna samega sebe. To spoznanje pa je hkrati pogoj, da lahko preseže te ambivalentne kategorije ali pa da sprejme njihovo skupno obstajanje. Katarza ima torej pri Jarcu spoznavno, gnoseološko funkcijo in napeljuje na psihoanalitično pojmovanje nove integracije subjekta. Kadar gre za njeno drugačno, estetično funkcijo (in ta je pri ekspresionistih precej nejasno formulirana, kajti oni nimajo enakega razmerja do kategorije lepote), pa je blizu Nietzsche-

²G. P. KNAPP, *Die Literatur des deutschen Expressionismus* (München, 1979); S. VIETTA / G. KEMPER, *Expressionismus* (München; UTB, 1983), 14–40.

³S. VIETTA / G. KEMPER, *Expressionismus*, 21–30.

⁴V knjigi: B. STOJANOVIĆ, *Poetika Mirana Jarca* (Novo mesto: Dolenjski muzej, 1987), 131.

⁵Prav tam.

⁶D. GRILIĆ, *Estetika* (povijest filozofskih problema) (Zagreb, 1983), 66–85.

jevem razumevanju katarze. Nietzsche pravi, da je katarza »tista radost, ki vsebuje tudi radost propadanja«,⁷ in ki je zaradi tega nad kakršnim koli optimizmom ali pesimizmom.

Razen eksplicitnega pisanja o katarzi Jarc tudi v svojih dramah in prozi tematizira njen problem. To se še posebej kaže v njegovih enodejankah *Ognjeni zmaj* (1922) in *Klic iz grobnice* (1924), kot tudi v njegovi najbolj pomembni drami *Vergerij* (1927, 1929, 1932). Tudi večino svojih proznih junakov, predvsem v novelah *Doživetje gospoda Kastelica*, *Razodetje v slepi sobi* in *Belijal*, gradi po načelu katarzičnega očiščenja,⁸ to se pravi duhovnega ali duševnega dozorevanja, ki jima daje vlogo preroštva in vizionarstva ali pa premišljuje tesnobo, dvom, nemoč in strah.

Čeprav katarze ne omenja neposredno kot Jarc, lahko programski naslov Srečka Kosovela (*Kriza, O umetnosti, Umetnost in proletarec*) zaslutimo, da bi bil njegov ekspresionistični »novi človek« predvsem etično prerrojeno bitje, ki bo le takšno stopilo »ne mimo te realnosti, ne nad realnostjo, ampak skozi to realnost proti tej realnosti. Edino skupno geslo moderne umetnosti je: človečanstvo.«⁹ Na drugem mestu, v svoji recenziji Igo Gruden,¹⁰ Kosovel prav tako poudarja, da naj bi bilo za ekspresionističnega umetnika pomembno spoznanje realitete, kot tudi njene etične kakovosti sredi pogostoma paradoksalne pojavnosti. V Ekstazi smrti pa se vizija kolektivne katarze navezuje na motive katastrofizma in apokalipse v eni najbolj znanih pesmi Srečka Kosovela. Tu se pojem katarze tako radikalizira, da preraste v simbol resnične smrti, ki pomeni žrtvovanje življenja »evropskih mrličev«. Zanimiv je paradoksalen naslov pesmi, ki sugerira Nietzschejevo sintagmo »radosti v propadanju«, anti-nomično pozicijo, ki jo šele eksistencialisti razglase za bistvo človeškega obstoja.

Cikel *Tragedija na oceanu* po svojem izhodišču spominja na Jarčevo *Godbo na poplaplajajoči se ladji*: gre za klicanje človeštva po združitvi v smrti in za napovedovanje rojstva novega človeka, novega človeštva in nove, prerrojene civilizacije, ki se bo začela ob odru mrtve Evrope.

Kot značilnost katarze, ki smo jo poskusili pojasniti ob primeru nekaterih Jarčevih in Kosovelovih literarnih besedil, lahko poudarimo njeno gnoseološko in etično funkcijo, kar je skladno z ekspresionistično poetiko, kot so jo v določenem ustvarjalnem razdobju proklamirali slovenski avtorji. Njen globalni estetični smisel se skriva tudi v na novo vzpostavljenem »tragičnem pomenu življenja«, kot je podobno pisal M. de Unamunno, v brezkončnem ponavljanju večne radosti in večnega trpljenja.

REZIME

U ovom kratkom prilogu pokušali smo da ukažemo na neke, unekoliko zapostavljene kategorije ekspresionističke poetike, ali ne iz perspektive slovenačkih književnih istoričara i kritičara, već samih autora. Autorica se bavila pojmom katarze, imajući u vidu brojna tumačenja ovog kompleksnog termina poznatog još iz Aristotelove *Poetike*. Slovenački

⁷F. NIETZSCHE, *Sumrak bogova* (Beograd, 1978), 67–69.

⁸Videti spremno študijo *Poetika Mirana Jarca*, 46–61.

⁹S. KOSOVEL, *O umetnosti, Razgledi v književnosti 1918–1941*, prir. F. Zdravec, (Ljubljana: MK, 1963), 15.

¹⁰*Zbrano delo*, III/I, prir. A. Ocvirk (Ljubljana, 1977), 177–178.

ekspresionisti Miran Jarc i Srečko Kosovel daju joj u svojim tekstovima pre svega gnoseološku i etičku funkciju. Ona delimično svedoči i o njihovoj vezi s Ničeovim shvatanjem katarze, kao »radosti u propadanju«, dakle s onu stranu optimizma ili pesmizma. Tako se njihovo poimanje katarze istovremeno približava egzistencijalističkom vidjenju pojedinca, u njegovoj večitoj borbi između uspona i padova.